Patrycja Kozłowska-Kalisz, Piotr Seledec

Rozmiary i struktura przestępczości nieletnich w Polsce w latach 90. XX wieku

Studia Iuridica Lublinensia 3, 87-100

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

PATRYCJA KOZŁOWSKA-KALISZ
PIOTR SELEDEC

Rozmiary i struktura przestępczości nieletnich w Polsce w latach 90. XX wieku

Size and structure of juvenile delinquency in Poland in the 1990s

Problematyka przestępczości nieletnich była niejednokrotnie przedmiotem badań nie tylko kryminologicznych, ale także psychologicznych czy socjologicznych. Zjawisko to jest bowiem interesujące nie tylko w kontekście odpowiedzi na pytanie, jaki jest rozmiar i charakter przestępczości, ale przede wszystkim z uwagi na badanie i ustalanie czynników, które powodują, że osoby o nieukształtowanej jeszcze dojrzałości psychicznej i społecznej dopuszczają się czynów społecznie nagannych, często przestępnych. Tylko bowiem dokładna analiza zjawiska przestępczości nieletnich, a zwłaszcza jej przyczyn i czynników ją generujących, pozwala na odpowiedni dobór środków, mających na celu jej zwalczanie i zapobieganie. Pod pojęciem przestępczości nieletnich rozumie się zazwyczaj wszelkie zachowania nieletnich oceniane tak dalece ujemnie, że wymagają ingerencji sądu.[1] Za zachowania nieletnich, które takiej reakcji sądowej wymagają, uznaje się natomiast: popełnienie przez nich przestępstwa w warunkach art.

[1] J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 317. W teorii i praktyce nauk wspomagających proces wychowywania (takich jak pedagogika, psychologia, socjologia) funkcjonuje termin „niedostosowanie społeczne", którym obejmuje się dzieci i młodzież, których zachowanie cechuje zespół objawów świadczących o nieprzestrzeganiu przez nie podstawowych zasad postępowania oraz norm społecznych. Za takie objawy niedostosowania społecznego uznaje się zachowania, które związane są z niespełnianiem przez młodzież wymagań dotyczących realizacji obowiązku szkolnego (np. systematyczne wagary, włóczęgostwo, wandalizm, picie alkoholu, znaczne opóźnienie w nauce, ucieczki z domu), ale także zachowania polegające na naruszaniu przepisów prawa, w tym zachowania przestępcze. B. Hołyst (*Kryminologia*, Warszawa 1994, s. 346) zwraca uwagę, że powyższe rozumienie pojęcia niedostosowania społecznego pokrywa się z pojęciem demoralizacji nieletnich na gruncie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

10 § 2 k.k., popełnienie czynów karalnych, o których mowa w art. 1 § 2 pkt 2 ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich[2] oraz wykazywanie przejawów demoralizacji. Te trzy wymienione kategorie ujemnie ocenianych zachowań nieletnich obejmuje się w doktrynie pojęciem przestępczości nieletnich w szerokim znaczeniu. Wąskie natomiast ujęcie terminu przestępczość nieletnich rezerwuje się tylko dla tych przypadków, w których zachowanie nieletnich wypełnia znamiona przestępstwa lub wykroczenia, tzn. stanowiących przestępczość „właściwą" (tj. sytuacje, kiedy nieletni odpowiada karnie na zasadzie art. 10 § 2 k.k.) oraz dla czynów karalnych nieletnich.[3]

Oczywiste jest, że specyfika omawianego zjawiska, jak również jego złożoność, nie pozwalają na stosowanie „klasycznej" represji prawnokarnej jako podstawowego środka mającego na celu jego zwalczanie. Nieletni – ze względu na swą niedojrzałość i co za tym idzie niezdolność do ponoszenia winy – nie popełniają przestępstw i nie mogą odpowiadać na zasadach określonych w kodeksie karnym (art. 10 § 1). System prawnych instrumentów, stosowanych w stosunku do nieletnich naruszających normy prawa, powinien być specyficznie dobrany i uwzględniać przede wszystkim wychowawczy aspekt oddziaływania. Katalog środków stosowanych wobec nieletnich, jakimi dysponuje obowiązująca ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r., jest dość rozbudowany i na pierwszy rzut oka można by stwierdzić, że daje duże możliwości w zakresie indywidualnego doboru adekwatnego środka zwalczania szeroko pojętej demoralizacji nieletnich, których jednym z przejawów jest popełnianie czynów wypełniających znamiona przestępstw i wykroczeń. Po dokładnej analizie dynamiki i struktury przestępczości nieletnich (zwłaszcza ze względu na ciągły jej wzrost w ostatnim dziesięcioleciu) odnosi się wrażenie, że system środków, którymi dysponuje ustawa, nie spełnia oczekiwań i nie stanowi skutecznych metod zwalczania – a przynajmniej zahamowania – wzrostu tego negatywnego społecznie zjawiska.

Problem przestępczości nieletnich tym bardziej zasługuje na dokładną i wszechstronną analizę, że – jak wykazały badania kryminologiczne nad recydywistami zarówno dorosłymi, jak i nieletnimi – wielu z nich w bardzo wczesnym wieku wstąpiło na drogę przestępstwa, weszło w konflikt z prawem, czy ujawniło inne przejawy niedostosowania społecznego. Co prawda, nie ma prostej zależności pomiędzy przestępczością nieletnich a przestępczością dorosłych, tzn. nie zawsze jest tak, że jednostka, która w bardzo młodym wieku zaczęła dopuszczać się czynów karalnych, jako osoba dorosła staje się sprawcą przestępstw, niemniej jednak zjawisko to występuje z tak dużą częstotliwością, że trudno oprzeć się wrażeniu, że jest w tym pewną

[2] Tekst jednolity Dz. U. 2002, Nr 11, poz. 109.
[3] *Ibidem*, s. 317–319.

prawidłowość.[4] Tym bardziej że fakt wczesnego popadania przez nieletnich w konflikt z prawem bardzo poważnie odbija się na kształtowaniu ich osobowości i mechanizmów zachowania, ponieważ ukształtowane w dzieciństwie postawy społeczne stają się podstawą do dalszego rozwoju człowieka.[5] Badania sprawców wielokrotnie karanych wskazały, że ponad 4/5 badanych to sprawcy o tzw. wczesnym początku karalności, tj. tacy, którzy skazywani byli po raz pierwszy najczęściej w wieku 17–18 lat, a wcześniej – w okresie jeszcze nieletniości – popełniali liczne (niekiedy poważne) czyny karalne.[6]

Etiologia przestępczości nieletnich jest zjawiskiem bardzo złożonym i stanowi wypadkową wielu czynników o podłożu zarówno biologicznym i psychologicznym (tworzących tzw. układ podatności), jak i społecznym. Szczególnie jednak ważną rolę w procesie zaburzającym prawidłową socjalizację nieletnich, w konsekwencji doprowadzając do zachowań przestępczych, odgrywa środowisko rodzinne. Czynniki tkwiące w rodzinie i będące przyczyną antyspołecznych zachowań to: patologia więzi emocjonalnych w zakresie relacji dziecka z rodzicami, pomiędzy samymi rodzicami, a także pomiędzy dzieckiem a rodzeństwem, dalej – zaburzona struktura rodziny w wyniku rozwodu, separacji czy śmierci rodziców, konflikty na podłożu głębokich antagonizmów pomiędzy rodzicami, czy też stosowanie niewłaściwych metod wychowawczych, w tym zła opieka i kontrola rodziców nad dzieckiem.[7] Szczególnie kryminogenna rola w procesie powstawania społecznie nagannych zachowań nieletnich przypada jednak rodzinie, która dostarcza negatywnych wzorów postępowania, czyli takiej, w której występują: przestępczość, alkoholizm, prostytucja, zachowania agresywne. Ten model rodziny stwarza większe zagrożenie dla prawidłowego rozwoju dziecka i zakłóca jego proces socjalizacji.[8]

Ogromna rola w powstawaniu zaburzeń rozwojowych dzieci, mogących prowadzić do zachowań przestępczych, przypada również szkole, która może stanowić pierwotną przyczynę zakłócenia prawidłowego rozwoju społecznego nieletniego, być terenem, na którym ujawniają się już powstałe zaburzenia, bądź też stanowić jedno z ogniw procesu patologizacji.[9] W tym ostatnim znaczeniu szkoła, która nie realizuje funkcji korekcyjno-wychowawczej wobec

---

[4] Por. E. Żabczyńska, *Przestępczość dzieci*, Warszawa 1983, s. 5–6, s. 128 i n.

[5] *Ibidem*, s. 131.

[6] J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 310. Podnosi się zatem, że środki reakcji stosowane do takich sprawców jeszcze w okresie ich nieletniości były niewłaściwie dobrane.

[7] B. Hołyst, *op. cit.*, s. 348–349.

[8] *Ibidem*, s. 350; por. też E. Żabczyńska, *op. cit.*, s.139 i n. Badania osób wielokrotnie powracających do przestępstwa wykazały, ze zdecydowana większość z nich wykazuje charakterystyczny zespół cech, wśród których ważne miejsce zajmują niekorzystne warunki wychowawcze w domu rodzinnym, związane albo z rozpadem rodziny, albo z występowaniem w niej negatywnych wzorców postępowania (przestępczość, prostytucja, alkoholizm), J. Błachut, A. Geberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 309.

[9] E. Żabczyńska, *op. cit.*, s. 154.

dzieci pochodzących właśnie z rodzin o zaburzonej strukturze opiekuńczo-wychowawczej, może spotęgować lub przyczynić się do procesu wykolejenia nieletniego.[10] Badania kryminologiczne wskazują też na występowanie związku pomiędzy niepowodzeniami w nauce szkolnej a procesem nieprzystosowania społecznego nieletnich, w tym szczególnie z ich przestępczością.[11]

Jeśli chodzi o obraz przestępczości nieletnich w latach 90. XX wieku, to badacze zjawiska podnoszą, że zmiany w tym zakresie mają charakter zarówno ilościowy, jak i jakościowy. Nie tylko bowiem nastąpił dynamiczny wzrost przestępczości nieletnich, ale również – co bardziej chyba niepokojące – zwiększył się udział nieletnich w przestępczości przeciwko życiu i zdrowiu, przestępczości z użyciem przemocy oraz nastąpiła zauważalna brutalizacja czynów dokonywanych przez nieletnich.[12]

Niniejsza prezentacja stanu przestępczości, oparta na statystyce policyjnej oraz statystyce sądowej, obejmuje lata dziewięćdziesiąte, a także lata 2000 i 2001. Przedstawiono w niej liczbę stwierdzonych czynów karalnych popełnionych przez nieletnich, liczbę podejrzanych oraz informację o prawomocnych skazaniach.[13] Porównanie poszczególnych lat, przedstawienie struktury i dynamiki przestępczości nieletnich dotyczy zwłaszcza okresu od 1990 r. do 1997 r. (jeśli chodzi o liczbę prawomocnych skazań dane obejmują również 1998 rok), natomiast w ograniczonym stopniu uwzględniono lata późniejsze, z uwagi na węższy zakres posiadanych statystyk z tego okresu.[14]

Biorąc pod uwagę liczbę przestępstw stwierdzonych, charakterystyczny był jej stały, coroczny wzrost w latach 1990–1995. W późniejszym okresie nastąpił spadek liczby czynów karalnych w stosunku do 1995 r., przy czym w tym czasie (w zależności od roku) miała miejsce tendencja na przemian spadkowa bądź wzrostowa. W liczbach bezwzględnych w 1990 r. stwierdzono 60 525 czynów karalnych popełnionych przez nieletnich, natomiast w 1995 r. – 82 551, a więc blisko o 40% więcej. Wahania liczby czynów karalnych po 1995 r., wyrażające się kolejno w jej spadku lub wzroście w poszczególnych latach, nie doprowadziły do osiągnięcia pułapu osiemdziesięciu tysięcy stwierdzonych przestępstw, a ich liczba oscylowała średnio w granicach siedemdziesięciu tysięcy (chociaż np. w 1998 r. wyniosła 78 758). Niewielki spadek poniżej tej granicy zanotowano dopiero w 2001 r., w którym liczba czynów karalnych nieletnich wyniosła 69 366. Stanowiło to zmniejszenie ich

[10] *Ibidem*, s. 155.

[11] B. Hołyst, *op. cit.*, s. 350.

[12] A. Siemaszko [w:] *Atlas przestępczości w Polsce 2*, Warszawa 1999, s. 169–170.

[13] Oczywiście termin „skazanie" w stosunku do nieletnich nie ma znaczenia karnoprocesowego, natomiast funkcjonuje umownie w nomenklaturze statystycznej.

[14] Dane dotyczące przestępstw stwierdzonych oraz liczby podejrzanych zaczerpnięte zostały z pracy: A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, A. Siemaszko (red. nauk.), *Atlas przestępczości...*, s. 35–36. Część danych pochodzi ze znajdującego się w druku wznowienia powyższej pozycji i obejmuje dodatkowo statystyki z lat 1998–2001.

liczby o 10% w stosunku do 2000 r. (76 442), co nie zmienia faktu, iż liczba ta nadal była większa o 15% w odniesieniu do 1990 roku.

Udział przestępstw popełnionych przez nieletnich w ogólnej liczbie przestępstw wyniósł w 1990 r. 6,8%, a w 1997 r. 7,3%. Bardziej szczegółowego obrazu dostarcza analiza udziału czynów karalnych popełnionych przez nieletnich w poszczególnych kategoriach przestępstw. Przedstawione poniżej dane dotyczą przestępstw: zabójstwa, uszkodzenia ciała, udziału w bójce lub pobiciu, zgwałcenia, rozboju, kradzieży oraz kradzieży z włamaniem i obejmują porównanie lat – 1990 i 1997. Należy podkreślić, iż w kategorii „rozbój" uwzględniono rozbój, kradzież rozbójniczą, wymuszenie rozbójnicze, natomiast kradzież obejmuje penalizowaną w kodeksie karnym z 1969 r. kradzież szczególnie zuchwałą.

Jeśli chodzi o zabójstwa, udział nieletnich w ogólnej liczbie tej kategorii przestępstw w 1990 r. wyniósł 2,3%, a w 1997 r. 3,2%.

W 1990 roku nieletni byli sprawcami 7,1% ogółu uszkodzeń ciała, natomiast w 1997 r. – 14,2%. W porównywanych latach, udział nieletnich sprawców w tej kategorii przestępstw wzrósł więc o 100%. W 1990 roku nieletni byli sprawcami 5% ogółu przestępstw należących do kategorii bójki i pobicia, tymczasem udział ten w 1997 r. zwiększył się o ponad 100%, a dokładnie do 11,4%. Również w kategorii zgwałcenia zanotowano wzrost udziału czynów karalnych w porównywanych latach z 5,8% do 11%.

Niepokojące wydaje się w szczególności ponadtrzykrotne zwiększenie odsetka nieletnich sprawców rozboju. W 1990 roku wynosił on 9%, tymczasem w 1997 r. doszedł do poziomu ponadtrzykrotnie wyższego – 29%.

Udział nieletnich w popełnionych przestępstwach kradzieży w 1990 r. wyniósł 12,2%, a w 1997 r. 8% – zanotowano więc spadek w tej kategorii o około 1/3. Kradzież z włamaniem popełniona przez nieletnich stanowiła w 1990 r. 6,3% ogółu włamań, natomiast w 1997 r. wzrosła do 9,1%.

Szczegółowa klasyfikacja czynów karalnych nieletnich znajduje się w tabeli 1, która zawiera dane z wszystkich lat – od 1990 do 1997 r. – podane również w liczbach bezwzględnych.

Tab. 1. Czyny karalne nieletnich stwierdzone w liczbach bezwzględnych i procentach

Czyny karalne		Rok							
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Zabójstwo	ogółem stw. czyny nielet. % czynów nielet.	730 17 2,3	971 19 2,0	989 21 2,1	1106 22 2,0	1160 33 2,8	1134 26 2,3	1134 36 3,2	1093 36 3,2
Uszkodzenie ciała	– // –	10415 741 7,1	12956 1000 7,7	13795 1306 9,4	16646 2018 12,1	18454 1992 10,8	18901 2205 11,7	19371 2527 13,0	20506 2924 14,2

Bójka lub pobicie	- // -	3935 198 5,0	5553 354 6,4	6060 457 7,5	7285 664 9,1	9223 913 9,9	10600 1104 10,4	11575 1340 11,6	13005 1486 11,4
Zgwałcenie	- // -	1840 107 5,8	1921 122 6,4	1919 109 5,6	1976 142 7,2	2039 156 7,6	2267 166 7,3	1985 139 7,0	2260 245 11,0
Rozbój	- // -	16217 1463 9,0	17094 2067 12,1	17715 3100 17,5	21034 5335 25,3	23574 6600 28,0	26858 7790 29,0	26257 7508 28,6	30063 8658 29,0
Kradzież z włamaniem	- // -	431056 27353 6,3	355896 24031 6,8	330741 25019 7,5	314338 26247 8,3	304293 29400 9,6	304899 29810 9,7	305703 30880 10,1	324017 29631 9,1
Kradzież	- // -	158785 19490 12,2	139507 21344 15,3	125074 22299 17,8	132586 22977 17,3	180514 22186 12,2	211602 25413 12,0	157479 14656 9,3	184368 14789 8,0

Struktura przestępczości nieletnich, podobnie jak struktura całej przestępczości w Polsce w latach 1990–1997, charakteryzuje się dominacją czynów karalnych przeciwko mieniu, w szczególności kradzieży i kradzieży z włamaniem. W 1990 roku kradzież z włamaniem stanowiła 45,2% ogółu czynów karalnych popełnianych przez nieletnich, natomiast w 1997 r. niewiele mniej, bo 40,6%. Większy spadek udziału w ogólnej liczbie czynów karalnych popełnianych przez nieletnich dotyczył kradzieży zwykłej, stanowiącej w 1990 r. 32% ogółu czynów karalnych, tymczasem w 1997 r. 20,2%. Zabójstwo stanowiło jedynie 0,02% ogółu czynów karalnych w 1990 r., by w 1997 r. osiągnąć poziom 0,05%. Przedstawiając kolejno udział pozostałych kategorii czynów popełnionych przez nieletnich w ogólnej liczbie czynów karalnych, należy wymienić:

rozbój: w 1990 r. – 2,4%, w 1997 r. – 11,8%

uszkodzenie ciała: w 1990 r. – 1,2%, w 1997 r. – 4%

udział w bójce i pobiciu: w 1990 r. – 0,3%, w 1997 r. – 2%

zgwałcenie: w 1990 r. – 0,2%, w 1997 r. – 0,3%.

Należy pamiętać, iż przedstawiony obraz przestępczości nieletnich, którego jednostką statystyczną uczyniono przestępstwo stwierdzone, nie odpowiada liczbie przestępstw faktycznie popełnionych w danym roku. Pomijając problematykę tzw. ciemnej liczby, wskazuje się m.in. na opóźnienia w rejestrowaniu przestępstw stwierdzonych, związane np. z obiegiem dokumentów statystycznych. Według szacunków policji „poślizg" wynosi od 2 do 3 miesięcy. Co więcej, w odniesieniu do przestępczości nieletnich, dla ustalenia jej

rzeczywistego obrazu, nie można wykorzystywać w pełni kategorii „przestępstw stwierdzonych", a jedynie przestępstw ze „sprawcą wykrytym".[15]

W celu ukazania pełniejszego kształtu i rozmiarów przestępczości nieletnich w Polsce w latach dziewięćdziesiątych, w dalszej części niniejszego opracowania przedstawione zostały dane dotyczące liczby podejrzanych nieletnich.

W 1990 roku liczba podejrzanych nieletnich wynosiła 37 534, natomiast w 1999 r. – 52 674, wzrost osiągnął więc 40%. Największy skok liczby podejrzanych sprawców czynów karalnych odnotowano w 1994 roku. Ich liczba zwiększyła się wówczas do 61 109, co oznaczało blisko 42% wzrost w stosunku do 1993 r., w którym liczba podejrzanych nieletnich wyniosła 43 039. W 2001 roku liczba podejrzanych nieletnich osiągnęła 54 026, zmniejszając się dokładnie o 2319, a więc 4% w stosunku do 2000 roku. Stanowi to nieznaczny spadek liczby podejrzanych nieletnich, biorąc pod uwagę ich liczbę w 1990 r. (w 2001 r. nadal było o 44% więcej podejrzanych niż w 1990 r.).

W 1990 roku nieletni stanowili 14% ogółu podejrzanych, podobnie jak w 1997 r., natomiast w 1994 r. około 16%.

W porównywanych latach 1990 i 1997 w poszczególnych kategoriach przestępstw udział nieletnich podejrzanych przedstawiał się zgodnie z danymi wskazanymi w tabeli 2.

Tab. 2. Udział nieletnich podejrzanych w poszczególnych kategoriach przestępstw

Kategorie przestępstw	1990 rok			1997 rok		
	Ogółem	Czyny nieletnich	Procentowy udział czynów nieletnich	Ogółem	Czyny nieletnich	Procentowy udział czynów nieletnich
Zabójstwo	588	26	4,4	1009	59	5,8
Uszkodzenie ciała	7165	646	9,0	12520	2357	18,8
Udział w bójce lub pobiciu	6166	361	5,8	20609	3531	17,1
Zgwałcenie	1157	104	9,0	1631	205	12,5
Rozbój	6920	1006	14,5	16428	4740	28,8
Kradzież	39950	9773	24,5	43056	11852	27,5
Kradzież z włamaniem	54081	10046	18,5	63250	23728	37,5

W szczególności zwraca uwagę blisko dziesięciokrotny wzrost liczby nieletnich podejrzanych o przestępstwo udziału w bójce lub w pobiciu. W 1990 roku nieletni był co siedemnastym podejrzanym o przestępstwo udziału w bójce lub pobiciu, natomiast w 1997 r. co szóstym. W 1990 roku co jedenastym podejrzanym o przestępstwo uszkodzenia ciała był nieletni, zaś

[15] Dopóki bowiem sprawca jest nieznany, nie można ustalić, czy czyn był popełniony przez nieletniego. Por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 370.

w 1997 r. co piątym. Liczba podejrzanych nieletnich w tej kategorii przestępstw wzrosła czterokrotnie. Również ponadczteroipółkrotnie wzrosła w porównywanych latach liczba nieletnich podejrzanych o popełnienie przestępstwa rozboju. W 1990 roku co szóstym podejrzanym o rozbój był nieletni, natomiast w 1997 r. co trzecim. Mniejszy wzrost liczby podejrzanych nieletnich zanotowano w odniesieniu do przestępstwa kradzieży. Pomiędzy 1990 a 1997 rokiem wzrost liczby podejrzanych w tej kategorii osiągnął 18%, natomiast blisko dwukrotnie zwiększyła się liczba kradzieży z włamaniem, w których podejrzanym był nieletni. Również ponaddwukrotnie zwiększyła się liczba nieletnich podejrzanych o zabójstwo.

Warto ponadto wskazać na wzrost współczynnika podejrzanych nieletnich na sto tysięcy ludności w grupie wieku 13–16 lat. Nastąpiło zwiększenie tego współczynnika z 1519,0 w 1990 r. do 2169,5 w 2001 r., a więc o 30%.

*

Oprócz przedstawionych wyżej, opartych na statystyce policyjnej informacji na temat czynów karalnych, dla przybliżenia rzeczywistego obrazu dynamiki i struktury przestępczości nieletnich konieczne jest wskazanie liczby prawomocnych skazań w analizowanej grupie.[16] Przedstawione w niniejszej pracy dane liczbowe obejmują głównie okres lat 1990–1998. Liczba prawomocnych skazań w tym okresie przedstawiona została w tabeli 3, uwzględniającej podział według płci.

Tab. 3. Prawomocne skazania w liczbach bezwzględnych i procentach według płci

Rok	W liczbach bezwzględnych			W procentach według płci	
	nieletni ogółem	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta
1990	10 200	9737	463	95,5	4,5
1991	12 050	11454	596	95,1	4,9
1992	12 200	11 444	756	93,8	6,2
1993	12 900	12 266	634	95,1	4,9
1994	15 650	15 022	628	96,0	4,0
1995	12 750	12 290	460	96,4	3,6
1996	20 000	19 006	994	95,0	5,0
1997	19 387	17 887	1500	92,3	7,7
1998	18 517	16 888	1629	91,2	8,8

Liczba prawomocnych skazań nieletnich w 1998 r. zwiększyła się w porównaniu z 1990 r. o 45%. Najwięcej postępowań w sprawach o czyny karalne,

[16] Dane dotyczące prawomocnych skazań pochodzą ze statystyk sądowych z lat 1990–1998. Por.: *Statystyka sądowa. Część II – sprawy rodzinne, lata 1990–1998*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Organizacyjny.

zakończonych prawomocnym skazaniem, przypadło na 1996 rok (20 000 skazań), co w porównaniu z 1995 r. (12 750) stanowiło 36% wzrost. Co charakterystyczne, generalnie przeważała tendencja wzrostowa procentowego udziału dziewcząt w ogólnej liczbie nieletnich, w stosunku do których zakończono postępowanie prawomocnym skazaniem. Odsetek ten w 1990 r. wynosił 4,5%, natomiast w 1998 r. prawie dwukrotnie więcej – 8,8%.

Dane określające wahania współczynnika przestępczości w latach 1990–1998 pokazuje tabela 4, wskazująca różnice w przestępczości nieletnich w mieście i na wsi oraz określająca współczynnik w zależności od płci.[17]

Tab. 4. Wahania współczynnika przestępczości

Rok	Współczynniki				
	Ogółem	Miasto	Wieś	Chłopcy	Dziewczęta
1990	42,5	49,3	31,7	79,3	3,9
1991	47,7	57,2	32,5	88,7	4,8
1992	48,3	58,6	30,9	88,7	6,1
1993	49,8	61,1	30,7		
1994	59,9	74,2	35,8	112,6	4,9
1995	48,3	—	—	91,2	3,6
1996	74,7	92,9	44,9	—	—
1997	71,7	—	—	129,6	11,3
1998	68,3	—	—	121,9	12,3

Więcej danych na temat przestępczości nieletnich dostarcza ukazanie liczby prawomocnych skazań w poszczególnych kategoriach przestępstw, przy czym poniżej przedstawione zostaną liczby z uwzględnieniem podziału na nieletnich, wobec których stosowano środki przewidziane ustawą i co do których ich nie stosowano. Ujęcie takie pozwala – w pewnym zakresie – na stwierdzenie skuteczności oddziaływania środków stosowanych wobec nieletnich, w szczególności na ocenę ich roli w zapobieganiu ponownemu popełnianiu czynów karalnych. Dane przedstawione w tabeli 5 obejmują zestawienie z lat 1990 i 1997.

Charakterystyczny w porównywanych latach wzrost liczby prawomocnych skazań dotyczy zwłaszcza kategorii przestępstw skierowanych przeciwko życiu i zdrowiu, co świadczy o brutalizacji czynów karalnych popełnianych przez nieletnich. Liczba prawomocnych osądzeń za zabójstwo wzrosła ponaddwaipółraza – z 9 w 1990 r. do 23 w 1997 r., natomiast za uszkodzenie ciała aż pięciokrotnie – z 251 na 1332. Jeszcze większa rozpiętość w liczbie skazań dotyczyła udziału w bójce i pobiciu. W 1990 roku w tej kategorii przestępstw postępowanie w stosunku do nieletnich zakończyło się 144 prawomocnymi skazaniami, podczas gdy w 1997 r. było ich 1442.

[17] Współczynnik wskazuje liczbę prawomocnych skazań na 10 000 osób w danej grupie.

Stosunkowo niewiele w porównaniu z pozostałymi kategoriami przestępstw zmieniła się liczba skazań za przestępstwo zgwałcenia – z 43 wzrosła do 49, jeśli chodzi o zgwałcenie w typie podstawowym, natomiast w typie kwalifikowanym (zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem lub w grupie) z 25 do 37.

Zdecydowanie podniosła się liczba prawomocnych skazań nieletnich sprawców rozboju – z 336 w 1990 r. do 1387 w 1997. Mniejszy wzrost zanotowano, jeżeli chodzi o kradzież – z 2411 w 1990 r. do 4205 w 1997. W kategorii kradzieży zuchwałej lub z włamaniem charakterystyczne było powiększenie się w porównywanych latach prawomocnych skazań za kradzież mienia społecznego – z 1282 w 1990 r. do 4851 w 1997. Co ciekawe, (równolegle) liczba skazań za to samo przestępstwo skierowane przeciwko mieniu indywidualnemu uległa nieznacznemu zmniejszeniu – z 3131 do 3110.

Cechujący porównywane lata wzrost prawomocnych skazań odnosił się w dużej mierze do szerszej kategorii przestępstw – przeciwko działalności instytucji państwowych i społecznych (por. tab. 5). Zjawisko to można wiązać przede wszystkim ze spadkiem autorytetu władz państwowych i reprezentujących je funkcjonariuszy.

Taki wniosek szczególnie niepokoi wówczas, gdy odnosi się do jednostek o dopiero kształtującym się światopoglądzie i uczących się życia w społeczeństwie.

Tab. 5. Liczba prawomocnych skazań nieletnich

Rodzaje przestępstw	Nieletni ogółem	Rok 1990				Nieletni ogółem	Rok 1997			
		stosowane	niestosowane	stosowane	niestosowane		stosowane	niestosowane	stosowane	niestosowane
	w liczbach bezwzględnych			w odsetkach		w liczbach bezwzględnych			w odsetkach	
Zabójstwo	9	1	8	11,1	88,9	23	—	23	—	100
Uszkodzenie ciała	251	18	233	7,2	92,8	1332	—	1332	—	100
Udział w bójce lub pobiciu	144	11	133	7,6	92,4	1442	—	1442	—	100
Zgwałcenie (art. 168 § 1 d.k.k.)	43	2	41	4,7	95,3	49	—	49	—	100
Zgwałcenie (art. 168 § 2 d.k.k.)	25	2	23	8,0	92,0	37	—	37	—	100
Zagarnięcie mienia	619	40	579	6,5	93,5	1040	1	1039	0,1	99,9

Kradzież (art. 208 d.k.k.) mienie społeczne	1282	126	1156	9,8	90,2	4851	—	4851	—	100
Kradzież (art. 203 d.k.k.)	2411	193	2218	8,0	92,0	4205	—	4205	—	100
Kradzież (art. 208 d.k.k.) mienie indywid.	3131	344	2787	11,0	89,0	3110	1	3109	0,0	100
Rozboje	336	60	276	17,9	82,1	1387	—	1387	—	100
Przeciwko dział. instytucji państw. i społ. (art. 233–237 d.k.k.)	7	—	7	—	100	93	—	93	—	100

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 5, „lawinowo" spadła liczba prawomocnych skazań w stosunku do nieletnich, w odniesieniu do których stosowano środki przewidziane ustawą. Prawomocnym skazaniem w 1997 r. zakończyły się wyłącznie 2 postępowania w stosunku do nieletnich recydywistów (jeden sprawca zagarnięcia mienia i jeden kradzieży). Liczba ta daje do myślenia w zestawieniu z liczbą prawomocnych skazań w tej kategorii sprawców w roku 1990 (797). Powyższe dane w pozytywnym świetle ukazują skuteczność oddziaływania środków przewidzianych ustawą w zakresie przeciwdziałania przestępczości nieletnich. Pamiętać należy jednak, iż po pierwsze: dane o prawomocnych osądzeniach nie mogą być odnoszone do liczby przestępstw popełnionych w danym roku, co wynika z czasu, jaki upływa od momentu wszczęcia do zakończenia postępowania, po drugie sprawcy uprzednio karani na podstawie ustawy, przechodząc do innej kategorii wiekowej, podlegają z czasem rygorom kodeksu karnego. To tylko niektóre powody, które nie pozwalają na podstawie liczby prawomocnych skazań nieletnich, powracających do przestępstwa, ocenić faktycznego oddziaływania środków przewidzianych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Ważny dział w etiologii przestępczości nieletnich zajmują zjawiska alkoholizmu i narkomanii. Z uwagi na to, że alkoholizm i narkomania stanowią często przyczynę patologii społecznych, również w analizowanej grupie wiekowej, poniżej przedstawione zostaną dane porównujące wpływ wskazanych czynników na liczbę przestępstw popełnianych przez nieletnich, stwierdzonych prawomocnymi orzeczeniami. Zestawienie liczbowe, obejmujące porównanie lat 1990 i 1998 w poszczególnych kategoriach przestępstw, zostało przedstawione w tabeli nr 6. Tabela zawiera dane w liczbach bezwzględnych.

Tab. 6. Porównanie lat 1990 i 1998 w poszczególnych kategoriach przestępstw

Rodzaje przestępstw	Rok 1990				Rok 1998			
	ogółem nieletni	nadużywanie alkoholu			ogółem nieletni	nadużywanie alkoholu		
		tak	nie	popełnienie czynu zabronionego pod wpływem alkoholu		tak	nie	popełnienie czynu zabronionego pod wpływem alkoholu
Przestępstwa drogowe (art. 137, 145 d.k.k.)	236	14	222	17	217	9	208	12
Spowodowanie pożaru (art. 138, 139 d.k.k.)	81	3	78	—	99	8	91	2
Zabójstwo	9	4	5	3	14	4	10	—
Nieumyślne spowodowanie śmierci	5	1	4	1	25	4	21	3
Ciężkie uszkodzenie ciała	3	—	3	—	30	4	26	1
Inne uszkodzenie ciała	251	18	233	11	1115	75	1040	45
Udział w bójce lub pobiciu	144	28	116	17	1158	90	1068	56
Zgwałcenie (art. 168 § 1 d.k.k.)	43	11	32	4	50	9	41	9
Zgwałcenie (art. 168 § 2 d.k.k.)	25	8	17	6	30	4	26	2
Zagarnięcie mienia (art. 199 d.k.k. i 119 k.w.)	703	41	662	4	1550	55	1495	17
Kradzież z art. 208 d.k.k. przeciwko mieniu społecznemu	1282	132	1150	42	297	297	24	273
Rozbój przeciwko mieniu społecznemu	21	7	14	3	13	13	1	12
Kradzież z art. 203 i 199 § 2 k.w.	2429	174	2255	48	4116	233	3883	55
Kradzież z art. 208 d.k.k. przeciwko mieniu indywidualnemu	3131	390	2741	126	6237	424	5813	151
Rozbój przeciwko mieniu indywidualnemu	315	93	222	42	934	128	806	65

Nadużywanie narkotyków w 1990 r. stwierdzono u 3 nieletnich.
W 1998 r. używanie narkotyków stwierdzono u 111 osób.

W porównywanych latach liczba nieletnich prawomocnie skazanych sprawców czynów karalnych nadużywających alkohol nieznacznie spadła – z 1100 w 1990 r. do 1090 w 1997 roku. Wzrosła natomiast liczba nieletnich będących sprawcami przestępstw popełnianych pod wpływem alkoholu, w 1990 roku było ich 454, tymczasem w 1997 r. – 626. Udział nieletnich nadużywających alkoholu w ogólnej liczbie sprawców czynów karalnych wyniósł w 1990 r. 10,8%, natomiast sprawcami przestępstw popełnionych pod wpływem alkoholu było 4,5% nieletnich. W 1997 roku udział ten, jeżeli chodzi o nieletnich nadużywających alkoholu, spadł do 5,9%, natomiast w stosunku do nieletnich popełniających czyny karalne pod wpływem alkoholu do 3,3%. Generalnie, najwięcej przestępstw popełnianych pod wpływem alkoholu należy do kategorii przestępstw przeciwko mieniu, a co charakterystyczne, prym wiedzie tutaj kradzież z włamaniem oraz kradzież szczególnie zuchwała. W 1990 r. w tej kategorii skazano prawomocnie 126 nieletnich sprawców, natomiast w 1997 r. prawomocnym skazaniem za przestępstwa kradzieży z włamaniem lub zuchwałej zakończyło się postępowanie w stosunku do 151 nieletnich. Wiele przestępstw popełnianych pod wpływem alkoholu należy także do grupy przestępstw udziału w bójce i pobiciu, a także przestępstw drogowych. Szczegółowe dane w tym zakresie zawiera tabela 6.

Na zakończenie należy zwrócić uwagę, że statystyczny obraz zjawiska przestępczości nieletnich może nieco odstawać od obrazu rzeczywistego, a nawet w pewnym sensie go deformować. Przyczyny takiego stanu rzeczy są złożone. Po pierwsze, statystyki kryminalne uwzględniają tylko przestępczość w omówionym wcześniej wąskim znaczeniu, tj. nie uwzględniają zachowań wskazujących na demoralizację nieletnich. W tym kontekście istotny jest natomiast fakt, że sprawcami czynów karalnych w rozumieniu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich są tylko nieletni w wieku 13–17 lat i taka kategoria wiekowa sprawców znajduje swoje odbicie w danych statystycznych. Pominięte zostaje w nich natomiast zjawisko przestępczości w szerokim znaczeniu, a zwłaszcza zachowania wypełniające znamiona czynów zabronionych nieletnich poniżej 13. roku życia, w stosunku do których instrumenty oddziaływań socjalizacyjnych następują tylko w związku z ich demoralizacją. Ponadto, ustalone rozmiary przestępczości nieletnich są w większym stopniu niż rozmiary przestępczości w ogóle uzależnione od intensywności działań instytucji kontroli społecznej, które nastawione są na reagowanie na przestępczość nieletnich.[18] I wreszcie – rzecz chyba najważniejsza – przyczyna niepełnego obrazu przestępczości nieletnich, wynikającego ze statystyk, leży w częstym podejmowaniu przez sformalizowane agendy powołane do reagowania na tę przestępczość działań pozaprawnych (i co za tym idzie, nieznajdujących odzwierciedlenia w żadnych statystykach) oraz w dość wybiórczym wszczynaniu postępowań sądowych jako reakcji na

[18] J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 370.

przestępczość nieletnich. Postępowania te podejmuje się w zasadzie tylko wówczas, gdy według oceny organu (np. policji czy szkoły), po zbadaniu okoliczności czynu karalnego i sytuacji sprawcy, nie nastąpiła wystarczająca reakcja pozasądowa oraz zazwyczaj wtedy, gdy nieletni już wcześniej wykazywali przejawy niedostosowania społecznego lub też pochodzą z rodzin o osłabionej nad nimi kontroli, często patologicznych, o niewłaściwych wzorcach zachowania.[19]

Podsumowując należy stwierdzić, że przestępczość nieletnich, zwłaszcza jej wzrost w ostatnich latach, stanowi jeden z poważniejszych problemów społecznych. Przy okazji omawiania obowiązującej od dwudziestu lat ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, zastanowić należałoby się nad stworzeniem skuteczniejszych środków oddziaływania i reagowania na to zjawisko, będących w stanie wzmocnić proces socjalizacji nieletnich i zahamować nasilenie ich przestępczości.

SUMMARY

The article discusses the subject of the size and structure of juvenile delinquency in Poland in the 1990s. This phenomenon is of great interest also because of the attempts to research and find out the factors which constitute its causes. This is so especially because, as criminological research concerning recidivist offenders has shown, over 4/5 of such offenders prove to have early started their criminal careers, i.e. they were first convicted when they were 17–18 years old, and before that they had been committing juvenile offences.

The presentation of the state of juvenile criminality is based on police and court statistics in the 1990s and in the years 2000 and 2001. The presentation includes the number of detected juvenile offences, the number of suspected juveniles and information on valid sentences. The authors point out that the changes in the phenomenon of juvenile criminality have not just quantitive but also qualitative dimension. Not only has the number of juvenile offences increased (in 1990 juvenile offences constituted 6.8% of all detected offences, while in 1997 the number was 7.3%, and the number of suspected juveniles was by 40% higher in 1999 than in 1990), but most of all there has been an increase in the number of juveniles committing offences against life and health, offences with the use of violence and there has been visible brutalization of the offences committed by juveniles. The paper shows the percentage of offences committed by juveniles in chosen categories of offences.

Taking into consideration the great importance of alcoholism and drug addiction for the etiology of juvenile criminality, the authors have also presented data which show the influence of these factors upon the number of juvenile offences stated in valid sentences.

[19] Często zdarza się tak, że szkoła zawiadamia sąd czy policję o czynach nieletnich dopiero w przypadkach poważniejszych, z drugiej strony sama policja poprzestaje na powiadomieniu o czynach nieletnich jedynie szkołę bądź rodziców. Na skutek takich działań część czynów nieletnich nie trafia do statystyk. Por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 371–372.